

ikali,

dras,  
ory Staff

## ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7

Η μαρξιστική ιστορική επιστήμη  
από τον ιστορικό υλισμό στην κριτική ανθρωπολογία

Η ΜΑΡΞΙΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ και η μαρξιστική σκέψη γενικότερα έχασαν μεγάλο μέρος της αξιοπιστίας τους και του κύρους τους μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης και των ανατολικοευρωπαϊκών δορυφορικών κρατών, των καθεστώτων που προβάλλονταν ως ενσάρκώσεις των μαρξιστικών ή μαρξιστικών-λενινιστικών αξιών. Ωστόσο, δεν πρέπει να υπερτονίζουμε το βαθμό στον οποίο αυτά τα γεγονότα είναι υπεύθυνα για την κρίση της μαρξιστικής σκέψης. Η επίσημη μαρξιστική φιλοσοφία των κομμουνιστικών κομμάτων είχε πέσει σε ανυποληψία πολύ πριν από την κατάρρευση. Πρέπει να κάνουμε διάκριση ανάμεσα σ' αυτή τη μορφή μαρξισμού και στη μαρξιστική σκέψη έτσι όπως αναπτύχθηκε ανεξάρτητα από κομματικούς περιορισμούς εκτός του Ανατολικού Μπλοκ. Ο λεγόμενος Δυτικός Μαρξισμός αντιμετώπισε κι αυτός μια κρίση, ειδικά μετά τις φοιτητικές εξεγέρσεις της δεκαετίας του 1960, αλλά οι αιτίες αυτής της κρίσης ήταν τελείως διαφορετικές. Οι μαρξιστικές ιδέες συνέβαλαν σε μια κριτική των σύγχρονων καπιταλιστικών κοινωνιών και της σύγχρονης κουλτούρας, μια κριτική που είχε απήχηση σ' ένα μεγάλο τμήμα της κοινής γνώμης. Αλλά κι αυτός ο κριτικός μαρξισμός έχασε μεγάλο μέρος της αξιοπιστίας του επειδή οι παραδοχές πάνω στις οποίες στηριζόταν ήταν υπερβολικά ριζωμένες μέσα στο δέκατο ένατο αιώνα για να ανταποκριθούν στις ανησυχίες μιας μεταβιομηχανικής εποχής.

Ωστόσο δεν πρέπει να υποτιμούμε τη συνεισφορά του μαρξισμού στη σύγχρονη ιστορική επιστήμη. Δίχως τον Μάρξ θα ήταν άλλωστε αδιανόητο και ένα μεγάλο μέρος της σύγχρονης κοινωνικής ιστορίας που αυτοπροσδιοριζόταν σε αντίθεση μ' αυτόν και πάνω στην παράδοση του

Μαξ Βέμπερ. Δεν μπορούμε, βέβαια, να αντιμετωπίσουμε το μαρξισμό ως ένα ενιαίο κίνημα. Υπάρχουν οι διδασκαλίες του Μαρξ και του Ένγκελς, τις οποίες ακολούθησε ενάμιση αιώνας πολλών και διαφορετικών ερμηνειών των κειμένων τους. Και, όπως θα δούμε, η θεωρία του ίδιου του Μαρξ είναι γεμάτη από αμφισημίες και ασάφειες. Ο Μαρξ υπήρξε ένας διανοητής πολύ δογματικός, όχι όμως και πολύ συστηματικός και συνεπής. Έτσι λειτουργούσε με δύο πολύ διαφορετικές μεταξύ τους αντιλήψεις για την επιστήμη, τις οποίες ούτε ο ίδιος ούτε και οι οπαδοί του κατάφεραν να συμφιλιώσουν. Η μία οπτική για την επιστήμη ήταν ουσιαστικά θετικιστική, συμμεριζόταν πολλές από τις επιστημονικές θέσεις της περιόδου μεταξύ 1850 και 1890, περίπου, και προσλάμβαναν μηχανιστικά την πραγματικότητα. Δύο ιδέες ήταν βασικές γι' αυτήν την οπτική: 1) πως είναι δυνατή η αντικειμενική γνώση, και 2) πως η επιστημονική γνώση εκφράζεται με γενικές προτάσεις που αναφέρονται σε μια έννομη συμπεριφορά των φαινομένων. Αυτή η αντίληψη σήμαινε ότι, για να φτάσει η ιστορία να θεωρείται επιστήμη, έπρεπε να ανακαλύψει και να διατυπώσει νόμους της ιστορικής εξέλιξης. Ο Μαρξ στο σημείο αυτό διαφοροποιείται από άλλους θετικιστές όπως τον Thomas Henry Buckle και τον Ιππολύτ Ταιν, επειδή θεωρεί ως πρωταρχικό παράγοντα των νόμων της ιστορικής εξέλιξης τις κοινωνικές συγκρούσεις που έχουν τις ρίζες τους στην οικονομική ανισότητα. Η κινητήρια δύναμη που βρίσκεται πίσω από την ιστορία δεν ήταν οι ιδέες, αλλά, όπως δήλωνε επιγραμματικά ο Μαρξ στον πρόλογο της Συμβολής σε μια κριτική της πολιτικής οικονομίας<sup>195</sup>, οι παραγωγικές δυνάμεις. Οι παραγωγικές δυνάμεις, καθώς αναπτύσσονται, έρχονται σε σύγκρουση με τις κοινωνικές συνθήκες μέσα στις οποίες γεννήθηκαν, και εξεγείρονται εναντίον τους όταν αυτές γίνονται τροχοπέδη για το πλήρες ξεδίπλωμά τους. Το ανθρώπινο είδος λοιπόν περνάει, με την αναγκαιότητα ενός φυσικού νόμου, από τον πρωτόγονο κομμουνισμό μιας νομαδικής και κυνηγετικής κοινωνίας, στα στάδια του αρχαίου, του φεουδαλικού και του αστικού κοινωνικού σχηματισμού, και, τέλος, σε μια κομμουνιστική κοινωνία, όπου έμελλε να ξεπεραστούν οι ανταγωνισμοί που ήταν εγγενείς σε όλες τις προηγούμενες κοινωνίες. Για τον Μαρξ, όπως και για τους περισσότερους συγχρόνους του, η πρόοδος του ανθρώπινου είδους επικεντρωνόταν στο Δυτικό κόσμο, που ήταν ο μόνος δυναμικός, ενώ η Ασία και η Αφρική

<sup>195</sup> Στο Robert C. Tucker (επιμ.), *The Marx-Engels Reader*, 2η έκδ., Νέα Υόρκη 1978, σ. 3-6.

(και στο σημείο αυτό ο Μαρξ συμφωνούσε με τον Χέγκελ) ήταν στάσιμες. Αυτή η οπτική για την επιστήμη και την ιστορία είχε βαθιές ρίζες μέσα στα μεγάλα ρεύματα της Δυτικής σκέψης του δέκατου ένατου αιώνα, και διέφερε σημαντικά από αυτά μόνον ως προς τους επαναστατικούς της στόχους. Όμως ο Μαρξ είχε στη διάρκεια της ζωής του και μια άλλη, πολύ διαφορετική, αντίληψη για την πραγματικότητα και τη γνώση, η οποία επρόκειτο να παίξει πολύ σημαντικό ρόλο στη μαρξιστική σκέψη και ιστοριογραφία του εικοστού αιώνα, ειδικά εκτός του σοβιετικού μπλοκ. Ο όρος «διαλεκτική», που συχνά χρησιμοποιείται γι' αυτή την άλλη αντίληψη, χρειάζεται προσοχή γιατί εμπεριέχει κι αυτός μία εσωτερική αντίφαση. Από τη μια μεριά, η διαλεκτική απορρίπτει τη θετικιστική αντίληψη για την προτεραιότητα που έχει για την επιστήμη ο κόσμος των φαινομένων, θεωρώντας ότι όλες οι ορατές εκδηλώσεις είναι προβληματικές και πρέπει να κατανοούνται μέσα στα ευρύτερα πλαίσια αντιμαχόμενων δυνάμεων. Ο Μαρξ κατά τη νεανική του περίοδο, το 1844, αλλά και στα *Grundrisse* του 1857-1858 καθώς και στο πρώτο κεφάλαιο του πρώτου τόμου του *Κεφαλαίου* το 1867, το οποίο γενικά θεωρείται ως έκφραση του ώριμου Μαρξ, αμφισβητεί την παραδοχή της κλασικής πολιτικής οικονομίας πως ο κόσμος της οικονομίας μπορεί να κατανοηθεί με βάση τις οικονομικές δυνάμεις που δρουν μέσα του, και ζητά να μετράται με όρους ανθρώπινων αναγκών. Αυτή η διαλεκτική άποψη του Μαρξ, παρ' όλο το υλιστικό λεξιλόγιο, όχι μόνο δεν δίνει προτεραιότητα στις υλικές δυνάμεις, οι οποίες συνήθως συνδέονται με τον ιστορικό του υλισμό, αλλά απορρίπτει μια αντίληψη που τοποθετεί τις υλικές δυνάμεις πάνω από τις ανθρώπινες. Απορρίπτει επομένως την πολιτική οικονομία, ή μάλλον το οικονομικό εκείνο σύστημα που λειτουργεί βάσει των αρχών της θέτοντας τις ανάγκες του κεφαλαίου πάνω από τις βαθύτερες ανάγκες και επιθυμίες των ανθρώπων. Από δω προέρχεται και η έννοια της αλλοτριωμένης εργασίας που βρίσκουμε στα χειρόγραφα του 1844<sup>196</sup> όπως και η παρατήρηση του Μαρξ στο Κεφάλαιο ότι η πολιτική οικονομία του κεφαλαίου ανήκει σε «μια κοινωνική κατάσταση, όπου η παραγωγική διαδικασία έχει κυριαρχήσει πάνω στον άνθρωπο, αντί να ελέγχεται από αυτόν»<sup>197</sup>. Η διαλεκτική, ως φιλοσοφική μέθοδος που ξεκινά με τον Σωκράτη, είναι μια μορφή

<sup>196</sup> Στο Tucker, σ. 66-125.

<sup>197</sup> Karl Marx, *Capital, A Critique of Political Economy*, Νέα Υόρκη 1967, τόμος I, σ. 81.



σκέψης που καταδεικνύει τις αντιφάσεις που ενυπάρχουν σ' ένα επιχείρημα, οδηγεί σε μια αναδιατύπωση, και συνεχίζει εξετάζοντας τις αντιφάσεις της νέας διατύπωσης. Έτσι, η διαλεκτική μέθοδος γίνεται η βάση μιας κριτικής θεωρίας που έχει στόχο να καταδείξει τους παραλογισμούς που εμπεριέχει κάθε κοινωνικός σχηματισμός, στην περίπτωση αυτή την καταπάτηση της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Από την άλλη όμως, ο Μαρξ αναμειγνύει την κριτική του θετικισμού με την κατ' ουσίαν θετικιστική αντίληψη μιας έννομης διαδικασίας, και μέσα στην αντίληψη αυτή η διαλεκτική παίρνει μια υλιστική μορφή, οδηγώντας στην εκπλήρωση της ιστορίας σε μια κομμουνιστική κοινωνία.

Αυτή η δογματική, και στην ουσία θετικιστική, εκδοχή της διαλεκτικής έγινε η βάση της επίσημης μαρξιστικής, ή μάλλον μαρξιστικής-λενινιστικής, θεωρίας των θεσμοποιημένων κομμουνιστικών κομμάτων, εντός και εκτός του σοβιετικού Μπλοκ. Ο λενινισμός εισήγαγε στο μαρξισμό μια νέα απόχρωση, η οποία δεν υπάρχει στα κείμενα του ίδιου του Μαρξ. Ο Μαρξ θεωρούσε πως η συνολική κατεύθυνση της πορείας της ιστορίας ήταν δεδομένη, αν και οι συγκεκριμένες μορφές που έπαιρνε επηρεάζονταν από την πολιτική πράξη, αφήνοντας έτσι μια σφαίρα ελευθερίας. Οι επαναστάσεις όμως συνέβαιναν μόνον αφού η ιστορική εξέλιξη είχε προετοιμάσει το έδαφος. Σύμφωνα με τα λόγια του Μαρξ: «Κανένα κοινωνικό καθεστώς δεν πεθαίνει πριν να αναπτυχθούν πρώτα όλες οι παραγωγικές δυνάμεις για τις οποίες υπάρχει χώρος»<sup>198</sup>. Ο Λένιν τροποποίησε αυτή την αντίληψη μ' ένα βολονταρισμό που τόνιζε την κεντρική σημασία του κόμματος. Από κει απέρρευε η υπαγωγή της ιστορικής έρευνας και γραφής στην εκάστοτε στρατηγική του κόμματος.

Πρέπει όμως να αποφύγουμε μια απλουστευτική εικόνα των ιστορικών σπουδών στο σοβιετικό Μπλοκ. Όλα τα κράτη αυτού του Μπλοκ ήταν δικτατορίες που ήθελαν να ασκούν ασφυκτικό έλεγχο στη γραφή και η διδασκαλία της ιστορίας, και να τη χρησιμοποιούν για τους πολιτικούς τους σκοπούς. Υπάρχουν όμως σημαντικές διαφοροποιήσεις τόσο μεταξύ των κρατών που ανήκαν σ' αυτό το σύστημα όσο και στο εσωτερικό του κάθε κράτους. Η επίσημη θεωρία ήταν ο μαρξισμός-λενινισμός, πυρήνας του οποίου ήταν ο ιστορικός και ο διαλεκτικός υλισμός και η αντίληψη για την ταξική πάλη και τη διαδοχή κάθε κοινωνικού σχηματισμού από έναν ανώτερο. Σε όλες τις χώρες του σοβιετικού Μπλοκ

198. Από την «Εισαγωγή» στο *Για μια κριτική της Πολιτικής Οικονομίας*, στο Tucker, σ. 5.

η κεντρική επιτροπή του Κόμματος και τα κομματικά συνέδρια έδιναν τις κατευθυντήριες γραμμές για τις ιστορικές σπουδές. Στο εσωτερικό όμως αυτού του πλαισίου υπήρχαν σημαντικές διαφοροποιήσεις.

Μπορούμε ίσως να διακρίνουμε ανάμεσα σε πολλά χωριστά πεδία ιστορικών σπουδών, στα οποία ο ιδεολογικός έλεγχος λειτουργούσε διαφορετικά. Πιο προσφιλές στο κόμμα ήταν ένα είδος ιστοριογραφίας που στην πράξη είχε απομακρυνθεί πάρα πολύ από την αντίληψη του Μαρξ για την ιστορία και την κοινωνία, και εξυπηρετούσε τα συγκυριακά πολιτικά συμφέροντα. Ιδιαίτερα στους τομείς της σύγχρονης ιστορίας, της μετά το 1917 κομματικής ιστορίας, και της αντιπαράθεσης της Σοβιετικής Ένωσης με τα καπιταλιστικά κράτη, παρότι γινόταν χρήση μιας μαρξιστικής φρασεολογίας, ο άμεσος στόχος δεν ήταν επιστημονικός αλλά πολεμικός και καιροσκοπικός: η επίθεση σε κάθε μορφή πολιτικής παρέκκλισης. Σ' ένα δεύτερο, μακροϊστορικό, επίπεδο, η μαρξιστική φρασεολογία και το μαρξιστικό σχήμα της ιστορίας εφαρμόζονταν σε ευρύτερες ιστορικές διαδικασίες· η ανάλυση με όρους ταξικής πάλης ήταν επίσης υποχρεωτική και στην ανάπτυξη συγκεκριμένων επαναστατικών γεγονότων ή κρίσεων. Όσο όμως μακρύτερα από την τρέχουσα πολιτική βρισκόταν το αντικείμενο της ιστορικής έρευνας τόσο μεγαλύτερη ήταν και η ελευθερία του ιστορικού, ειδικά στην κλασική, στη βυζαντινή και στη μεσαιωνική ιστορία, αλλά επίσης, καθώς θα δούμε, και στην κοινωνική και πολιτισμική ιστορία. Βέβαια, ήταν απαραίτητα τα παραθέματα από Μαρξ, Ένγκελς, Λένιν και, πριν από το 1956, από Στάλιν, αλλά αυτά συχνά έμπαιναν δίχως να συνδέονται οργανικά με μια έρευνα που βασιζόταν σε προσεκτική εξέταση του αρχειακού υλικού. Μια αδυναμία πολλών ερευνών, όχι βέβαια όλων, ήταν ότι περιορίζονταν συχνά σε μια μάλλον απροβλημάτιστη παράθεση στοιχείων. Αν οι συνθετικές εργασίες έπασχαν από την επιβολή μεγάλων αλλά ακατάλληλων θεωριών, από τις εργασίες αρχειακής έρευνας απουσίαζε η θεωρητική επεξεργασία που δίνει σε μια εργασία κάτι περισσότερο από μια ιστοριοδιφική αξία. Παρ' όλα αυτά, ακόμα και μέσα σ' ένα τέτοιο περιοριστικό περιβάλλον, γινόταν σοβαρή και εμπνευσμένη δουλειά, αν και με μεγαλύτερη δυσκολία στη Σοβιετική Ένωση και στην Ανατολική Γερμανία<sup>199</sup>, όπου ο στενός από τα πάνω έλεγχος συνδυαζόταν με μια

199. Βλ. Georg G. Iggers (επιμ.), *Marxist Historiography in Transformation: East German Social History in the 1980s*, Νέα Υόρκη 1991, ειδικά την «Εισαγωγή», σ. 1-37· επίσης την πολύ ισορροπημένη και περιεκτική εξέταση των ιστορικών σπουδών στη ΛΔΓ του Andreas Dorpalen, *German History in Marxist Perspective: The East German Approach*, Ντητρόιτ 1985.

μεγαλύτερη νομιμοφροσύνη από πλευράς των ιστορικών. Στην Πολωνία<sup>200</sup> μετά το 1956, χρονιά του λόγου του Χρυστσώφ στο 20ό συνέδριο του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης, χρονιά επίσης και των ταραχών του Πόζναν, οι ιστορικοί κατάφεραν να απαλλαγούν σε μεγάλο βαθμό από την ιδεολογική χειραγώγηση. Μόνον όταν οι μελέτες τους αφορούσαν σε θέματα που άπτονταν των άμεσων πολιτικών συμπεριόντων του κόμματος ή των σχέσεων με τη Σοβιετική Ένωση, όπως τη σφαγή του Κατύν, επιβάλλονταν αυστηροί περιορισμοί. Πριν από τον πόλεμο είχε αναπτυχθεί μια σχολή οικονομικών και κοινωνικών ιστορικών, με καλύτερους εκπροσώπους της τους Franciszek Bujak και Jan Rutkowski, οι οποίοι διατηρούσαν στενές σχέσεις με τον Μπλοκ και τον Φεβρ. Έτσι το 1926 ιδρύθηκε στην Πολωνία ένα περιοδικό με ενδιαφέροντα παρόμοια μ' εκείνα των *Annales d'histoire économique et sociale*, που είχαν ιδρυθεί τρία χρόνια προτούτερα, και με παρόμοιο τίτλο, *Roczniki Dziejow Społecznych i Gospodarczych* («Χρονικά κοινωνικής και οικονομικής ιστορίας»). Το 1956 αναθερμάνθηκε αυτό το ενδιαφέρον για την οικονομική και κοινωνική ιστορία στην παράδοση των Bujak και Rutkowski και επαναλήφθηκαν οι επαφές με τα *Annales*.

Υπήρχαν κάποια σημεία στα οποία οι μαρξιστικές προσεγγίσεις ήταν πολύ συμβατές μ' αυτές των *Annales*. Η δουλειά του νέου Ινστιτούτου για την Ιστορία της Υλικής Κουλτούρας στην Πολωνία ταίριαζε με το ενδιαφέρον των *Annales* για τη λαϊκή κουλτούρα. Η Οικονομική θεωρία του φεουδαλικού συστήματος του Wiltold Kula<sup>201</sup> μεταφράστηκε γρήγορα στα γαλλικά με μια εισαγωγή του Φερνάν Μπρωντέλ. Επίσης, Πολωνοί ιστορικοί δημοσίευαν κάθε τόσο άρθρα στα *Annales*. Ο Kula, στο έργο του *Μέτρα και άνθρωποι*<sup>202</sup>, επιχείρησε να διερευνήσει το συμβολικό νόημα των μονάδων βάρους σε όλη τη σύγχρονη δυτική ιστορία. Ο Γιέρζι Τοπόλσκι (Jerzy Topolski), στο περιοδικό του *Studia Metodologiczne* και στο αγγλόφωνο *Poznan Studies in the Social Sciences and the Humanities*, ξεκίνησε ένα διάλογο με μη μαρξιστές ιστορικούς πάνω στο ζήτημα της θεωρίας και της μεθόδου\*. Στην Ουγγαρία η ιστοριο-

200. Georg G. Iggers, *New Directions in European Historiography*, Middletown 1984 (6' εκδ.), σ. 138-42 [Γκέοργκ Ίγκερς, *Νέες κατευθύνσεις στην ευρωπαϊκή ιστοριογραφία*, Αθήνα 1991, σ. 204-210.]

201. Witold Kula, *Economic Theory of the Feudal System*, Λονδίνο 1976.

202. Witold Kula, *Miary i Ludzie*, Βαρσοβία 1970.

\* Βλ. Γιέρζι Τοπόλσκι, *Προβλήματα ιστορίας και ιστορικής μεθοδολογίας*, Αθήνα 1983 (Σ.Τ.Μ.).

γραφία κινήθηκε σε παρόμοιες κατευθύνσεις. Στην Τσεχοσλοβακία οι προσπάθειες για επανασύνδεση με την διεθνή ιστορική επιστήμη περιορίστηκαν σοβαρά μετά τη σοβιετική στρατιωτική επέμβαση το 1968. Αλλά και στη Σοβιετική Ένωση εμφανίστηκαν σημαντικά έργα που ξέφευγαν από τα στενά όρια της ορθόδοξης μαρξιστικής-λενινιστικής φιλοσοφίας και θεολογίας της ιστορίας. Μπορούμε να αναφέρουμε τη συνεχή μέχρι τη δεκαετία του 1930 συνεισφορά του Μιχαήλ Μπαχτίν στην ανθρωπολογία και στη σημειολογία<sup>203</sup>, η οποία, ας σημειώσουμε, του απέφερε σοβαρές διώξεις κατά τη σταλινική περίοδο. Και ο Aaron Gurevich, όπως ήδη αναφέραμε, στις *Κατηγορίες της μεσαιωνικής κουλτούρας* το 1971<sup>204</sup> και σε επόμενα έργα του, έθεσε τις βάσεις για μια μη μαρξιστική ιστορία των νοοτροπιών στη Σοβιετική Ένωση.

Όμως και η επίσημη μαρξιστική θεωρία, παρ' όλη την ακαμψία της και τη στειρότητά της, μπορούσε να θέτει ερωτήματα γόνιμα για την κοινωνική ιστορία. Αναφέραμε κιόλας το ενδιαφέρον που έδειξαν οι ιστορικοί στη Σοβιετική Ένωση για τα ζητήματα της υλικής κουλτούρας. Στην Ανατολική Γερμανία ξεκίνησε στα τέλη της δεκαετίας του 1970 ένα μεγάλης κλίμακας πρόγραμμα για μια συνολική διεπιστημονική μελέτη της κουλτούρας της πεδιάδας του Μαγδεμβούργου κατά το δέκατο όγδοο και τις αρχές του δέκατου ένατου αιώνα, μια περίοδο αστικοποίησης και εμπορευματοποίησης της γεωργίας<sup>205</sup>. Αυτές οι μελέτες, που ξεκινούσαν από την οικονομική και κοινωνική βάση για να προχωρήσουν σε ζητήματα κουλτούρας, διατροφής, μόδας, αρχιτεκτονικής, γιορτών, κτλ., θυμίζουν την αναζήτηση μιας *histoire totale* μιας περιοχής από τους ιστορικούς των *Annales*. Η έμφαση που δίνει η μαρξιστική θεωρία στον εργαζόμενο πληθυσμό θα έπρεπε λογικά να έχει ωθήσει σε μελέτες για τη ζωή της εργατικής τάξης, όμως τουλάχιστον στη Σοβιετική Ένωση και στην Ανατολική Γερμανία, η ιστορία της εργατικής τάξης ισοδυναμούσε με την ιστορία του οργανωμένου εργατικού κινήματος, των Σοσιαλδημοκρατών πριν από το 1917, και του Κομμουνιστικού Κόμματος από και πέρα. Σε μεγάλο βαθμό επρόκειτο για μια πολιτική ιστορία που ασχολούνταν με το ρόλο του προλεταριάτου σε ειδικές επαναστατικές καταστάσεις. Και, παρ' όλες τις περί του αντιθέτου διακηρύξεις, γενικά ήταν μια ελιτίστικη, από τα πάνω, ιστορία. Ένα χαρακτηριστι-

TOTAL  
HISTORY

203. Βλ. Michail M. Bakhtin, *Rabelais and his World*, Καίμπριτζ, Μασσ. 1968.

204. Aaron Gurevich, *The Categories of Medieval Culture*, Βοστώνη 1985.

205. Βλ. Iggers, *Marxist Historiography in Transformation*.



κό παράδειγμα, που ήδη αναφέρθηκε, είναι η εννεάτομη ιστορία της γερμανικής εργατικής τάξης που εκδόθηκε από την Κεντρική Επιτροπή του Ενωμένου Σοσιαλιστικού Κόμματος της Ανατολικής Γερμανίας το 1966, και η οποία με υπερηφάνεια προσδιορίζει ως πηγές της τους κλασικούς του μαρξισμού, τις «αποφάσεις του κόμματος της εργατικής τάξης και τις ομιλίες και τις μελέτες των στελεχών του γερμανικού εργατικού κινήματος»<sup>206</sup>. Ο Jürgen Kuczynski, ο πλέον εξέχων από τους Ανατολικο-γερμανούς οικονομικούς ιστορικούς, στην ιστορία της καθημερινής ζωής που έγραψε<sup>207</sup> παραπονείται πως οι μαρξιστές ιστορικοί της Ανατολικής Γερμανίας δεν στάθηκαν ικανοί να γράψουν μια ιστορία των εμπειριών της πραγματικής καθημερινής ζωής των απλών ανθρώπων, και ζήτησε από τους συναδέλφους του να αναζητήσουν υποδείγματα στη μη μαρξιστική ιστοριογραφία της Δύσης, και ιδιαίτερα στα *Annales*.

Έτσι, όταν κατέρρευσε το σοβιετικό σύστημα το 1989, πολλοί από τους ιστορικούς στην Ανατολική Γερμανία και στη Σοβιετική Ένωση είχαν συνείδηση της ακαταλληλότητας της ορθόδοξης μαρξιστικής θεωρίας. Αλλά μια πιο σοβαρή επανεξέταση της μαρξιστικής παράδοσης από μια μαρξιστική οπτική και στο φως των αλλαγών των συνθηκών ζωής και σκέψης στον εικοστό αιώνα πραγματοποιήθηκε εκτός της Σοβιετικής Ένωσης, στη Δυτική Ευρώπη. Συχνά είναι βέβαια δύσκολο να ορίσουμε το τι είναι μαρξισμός σε χώρες όπου δεν είναι επίσημη ιδεολογία. Μιλώντας εδώ για μαρξιστική ιστοριογραφία, αναφερόμαστε σε ιστορικούς που οι ίδιοι θεωρούσαν τους εαυτούς τους μαρξιστές και πολλοί από τους οποίους υπήρξαν κάποια στιγμή οι περισσότεροι στην αρχή της καριέρας τους, μέλη κομμουνιστικών κομμάτων. Έτσι στη Μεγάλη Βρετανία υπήρχε από το 1947 ως το 1956 μια επίσημα οργανωμένη «Ιστορική Ομάδα του Κομμουνιστικού κόμματος», στην οποία ανήκαν αρκετοί ιστορικοί που επρόκειτο να γίνουν διάσημοι στη χώρα τους, όπως ο Μώρις Ντομπ, ο Ρόντνεϊ Χίλτον, ο Κρίστοφερ Χιλ, ο Έρικ Χόμπσμπάουμ και ο Έντουαρντ Π. Τόμσον<sup>208</sup>. Πολλοί από τους

206. Institut für Marxismus-Leninismus beim Zentralkomitee der SED, *Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung*, Βερολίνο 1966, τόμοι 1-7.

207. Jürgen Kuczynski, *Geschichte der Alltags des Deutschen Volkes 1600-1945*, Βερολίνο, 1981-82. Βλ. μεταφρασμένα στα αγγλικά αποσπάσματα της «Εισαγωγής» του Kuczynski στο Iggers, *Marxist Historiography in Transformation*, σ. 38-42.

208. Βλ. Harvey J. Kaye, *The British Marxist Historians*, Καμπρίτζ, 1984 Επίσης, Eric Hobsbawm, «“The Historians Group” of the Communist Party» στο M. Cornforth (επιμ.), *Rebels and their Causes*, Λονδίνο 1978, σ. 21-48.

μαρξιστές ιστορικούς ήρθαν σε ρήξη με το Κομμουνιστικό Κόμμα το 1956, χρονιά της εισβολής στην Ουγγαρία και μετά το λόγο του Χρουστσόφ στο 20ό συνέδριο του ΚΚΣΕ, διαμαρτυρόμενοι ενάντια στις κατασταλτικές πρακτικές της Σοβιετικής Ένωσης. Συχνά όμως, όπως στην περίπτωση του Έντουαρντ Τόμσον, οι ιστορικοί που αποχώρησαν από το κόμμα εξακολούθησαν να ταυτίζονται με μια μαρξιστική κριτική της κοινωνίας.

Στα πρώτα χρόνια μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο οι μαρξιστικές συζητήσεις στη Δύση γίνονταν γενικά μέσα στα πλαίσια των ορθόδοξων μαρξιστικών αντιλήψεων για την ιστορική διαδικασία. Έτσι ο Μώρις Ντομπ και ο Πωλ Σουήζυ συμμετείχαν σε μια αντιπαράθεση απόψεων σχετικά με το πέρασμα από το φεουδαλισμό στον καπιταλισμό<sup>209</sup>. Το ερώτημα ήταν αν ο φεουδαλισμός κατέρρευσε εξαιτίας των εσωτερικών οικονομικών του αντιφάσεων, όπως υποστήριζε ο Ντομπ, ή αν η άνοδος του εμπορίου υπήρξε ένας αποφασιστικός εξωτερικός παράγων που οδήγησε στο θάνατό του, όπως ισχυριζόταν ο Σουήζυ. Παράλληλες συζητήσεις διεξάγονταν μεταξύ μαρξιστών ιστορικών στη Γαλλία, στην Ιταλία, στην Πολωνία και αλλού. Από μόνες τους αυτές οι συζητήσεις κανονικά θα ενδιέφεραν μόνον ένα μικρό κύκλο αφοσιωμένων πιστών, όμως κίνησαν μεγάλο ενδιαφέρον και έξω από το στενό αυτόν κύκλο. Οι μαρξιστικές ερμηνείες αποτελούσαν μια πρόκληση για τη μη μαρξιστική ιστοριογραφία, όχι τόσο για πολιτικούς λόγους όσο γιατί αμφισβητούσαν μια παραδοσιακή γεγονοτολογική και προσωποπαγή ιστορία κι έστρεφαν την προσοχή στο κοινωνικό πλαίσιο και στους κοινωνικούς μετασχηματισμούς. Εκείνο που ενδιέφερε τους μη μαρξιστές ιστορικούς δεν ήταν τόσο οι, συχνά δογματικές, απαντήσεις που έδιναν οι μαρξιστές αλλά πιο πολύ τα ερωτήματα που έθεταν. Έτσι, το περιοδικό *Past and Present*, που ιδρύθηκε το 1952 από Βρετανούς μαρξιστές ιστορικούς χωρίς όμως να ελέγχεται από το κόμμα<sup>210</sup>, κατέστη σύντομα ένα φόρουμ διαλόγου μεταξύ μαρξιστών και επιφανών μη μαρξιστών ιστορικών όπως είναι ο Λώρενς Στόουν, ο T. S. Ashton, ο John Elliott και ο Geoffrey Elton. Με την ευρύτητα των ενδιαφερόντων του για θέματα κοινωνίας

209. Βλ. Kaye, *The British Marxist Historians*, σ. 42-50. Σημαντικό μέρος αυτής της συζήτησης διεξήχθη μέσα από το αμερικανικό μαρξιστικό περιοδικό *Science and Society*. [Η συζήτηση αυτή έχει δημοσιευτεί στα ελληνικά στο Μ. Ντομπ, Π. Σουήζυ, Κ. Τακαχάσι, Κ. Χιλ, Ζ. Λεφέβρ. Τζ. Προκάτσι, Ε. Χομπσμπάουμ, Τζ. Μέρινγκτον, Ρ. Χίλτον, *Η μετάβαση από τον φεουδαλισμό στον καπιταλισμό*, Αθήνα 1986.]

210. Βλ. Kaye, *The British Marxist Historians*, σ. 16.

PAST &  
PRESENT  
↓ 952

και κουλτούρας, άρχισε να καταλαμβάνει στη Μεγάλη Βρετανία μια θέση ανάλογη μ' αυτήν που είχαν τα *Annales* στη Γαλλία. Μέσα από τις σελίδες του περιοδικού αυτού διεξήχθησαν οι μεγάλες αντιπαραθέσεις για την κρίση της αριστοκρατίας και το ρόλο των τάξεων στην Πουριτανική Επανάσταση. Ανάλογες συζητήσεις με συμμετοχή Γάλλων, Βρετανών και Βορειοαμερικανών ιστορικών έγιναν στη γαλλική ιστορία, όπου η μαρξιστική θέση για τη Γαλλική Επανάσταση ως αστική επανάσταση, την οποία υποστήριζαν ο Αλμπέρ Ματιέ, ο Αλμπέρ Σομπούλ και, σε μια πιο σύνθετη μορφή, ο Ζωρζ Λεφέβρ, αμφισβητήθηκε από τους Alfred Cobban, George Taylor και Φρανσουά Φυρέ.

Γρήγορα όμως οι μαρξιστικές μελέτες για τις μεγάλες πολιτικές αναστατώσεις της σύγχρονης ιστορίας και τη Βιομηχανική Επανάσταση εγκατέλειψαν τις απρόσωπες κοινωνικές διαδικασίες, για να στραφούν στις μορφές που έπαιρναν αυτές οι αλλαγές μέσα στη συνείδηση των ανθρώπων που τις βίωναν. Ο Μαρξ δεν είχε καταφέρει να γράψει μια ιστορία από τα κάτω, αλλά ο Ένγκελς είχε φτάσει κοντύτερα σε μια τέτοια ιστορία με την Κατάσταση της εργατικής τάξης στην Αγγλία και τον Πόλεμο των αγροτών στη Γερμανία. Η 18η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη σηματοδοτούσε ένα βήμα πέρα από το «Κομμουνιστικό Μανιφέστο», προς μια διαφοροποιημένη εξέταση των πολιτικών μετασχηματισμών. Γράφοντας ο Μαρξ τη 18η Μπρυμαίρ το 1852, ήταν αναγκασμένος να αντιμετωπίσει τις προβλέψεις που είχαν κάνει ο ίδιος και ο Ένγκελς τον Ιανουάριο του 1848 στο «Κομμουνιστικό Μανιφέστο», όπου σωστά προέβλεπαν πως επίκειτο η επανάσταση αλλά λανθασμένα θεωρούσαν ότι αυτές οι επαναστάσεις, τις οποίες όριζαν ως αστικές, όχι μόνο θα πετύχαιναν αλλά θα ακολουθούνταν γρήγορα, τουλάχιστον στη Γερμανία, από μια προλεταριακή επανάσταση. Η πορεία των γεγονότων, με τα οποία ασχολείται ο Μαρξ στη 18η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη, και, μαζί με τον Ένγκελς, στην Επανάσταση και αντεπανάσταση στη Γερμανία, διέψευσαν τις δύο αυτές προβλέψεις. Για να εξηγήσει την αποτυχία της επανάστασης στη Γαλλία και την άνοδο του Λουδοβίκου Βοναπάρτη, ο Μαρξ πρότεινε τώρα μια εικόνα της σύγχρονης κοινωνίας πιο σύνθετη από κείνην που σκιαγραφούσε το «Κομμουνιστικό Μανιφέστο», και η οποία διέκρινε σαφείς πολιτικές και κοινωνικές διαφοροποιήσεις στο εσωτερικό της μπουρζουαζίας, καθώς και το ρόλο που έπαιζαν στην πολιτική συνείδηση και συμπεριφορά μη οικονομικές δυνάμεις όπως πατριωτικές μνήμες και σύμβολα. Παρότι

όμως ο Μαρξ υποστηρίζει ότι τα πολιτικά γεγονότα μπορούν να κατανοηθούν μόνο μέσα στα πλαίσια συγκρουόμενων ταξικών συμφερόντων, φτιάχνει μια αφήγηση όπου τα μέλη αυτών των τάξεων, ο πολύς κόσμος, μένει εκτός και όπου το κέντρο της σκηνής καταλαμβάνουν οι πολιτικές προσωπικότητες, όπως περίπου γινόταν και στις συμβατικές πολιτικές ιστορίες. Οι εργάτες είναι εντυπωσιακά απόντες. Όσο για τους χωρικούς, που αποτελούσαν τη μεγάλη πλειονότητα του γαλλικού πληθυσμού, ο Μαρξ τους θεωρούσε σαν μια ολότελα παθητική δύναμη την οποία σε αξιομηνημόνευτη παράγραφο παρομοιάζει μ' ένα «σακί πατάτες»<sup>211</sup>. Οι γυναίκες, σε αντίθεση με την Ιστορία της Γαλλικής Επανάστασης του Ζυλ Μισελέ, δεν εμφανίζονται καθόλου. Επίσης, ο Μαρξ δεν τρέφει παρά περιφρόνηση για τους αληθινά κολασμένους, τους άστεγους, τους μεθύστακες και τους φυλακισμένους, τους οποίους κατηγοριοποιεί συλλήβδην στο λούμπεν προλεταριάτο<sup>212</sup>, από το οποίο λείπει η πειθαρχία και η εργασιακή ηθική — ιδιότητες που ο Μαρξ συνδέει μόνο με την εργατική τάξη.

Αντίθετα, οι αγγλικές και γαλλικές μαρξιστικές μελέτες των πολιτικών και οικονομικών ανακατατάξεων στη μεσαιωνική και στη νεότερη Ευρώπη άρχισαν να δίνουν ένα ανθρώπινο πρόσωπο στην ιστορία. Ο Ζωρζ Λεφέβρ άνοιξε το δρόμο με το βιβλίο του Ο μεγάλος φόβος του 1789: αγροτικός πανικός στην επαναστατική Γαλλία<sup>213</sup>, στο οποίο εξετάζει τον πανικό στην ύπαιθρο που οδήγησε στις αγροτικές εξεγέρσεις του καλοκαιριού του 1789. Ο Ρόντνεϊ Χίλτον έκανε κάτι ανάλογο για τις αγροτικές εξεγέρσεις στη μεσαιωνική Αγγλία<sup>214</sup>, ο Κρίστοφερ Χιλ για τις κατώτερες τάξεις στις Αγγλικές Επαναστάσεις του δέκατου έβδομου αιώνα<sup>215</sup>, και ο Αφροαμερικανός ακτιβιστής W. E. B. Du Bois για το μαύρο πληθυσμό του Νότου στη διάρκεια της λεγόμενης Ανοικοδόμησης μετά τον Αμερικανικό Εμ-

211. «The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte», στο Robert C. Tucker (επιμ.), *The Marx-Engels Reader*, 1η έκδ., Νέα Υόρκη 1972, σ. 515 [Κ. Μαρξ, *Η 18η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη*, Αθήνα 1986, σ. 156].

212. Στο ίδιο, σ. 479 [Κ. Μαρξ, *Η 18η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη*, Αθήνα 1986, σ. 92].

213. Georges Lefebvre, *The Great Fear of 1789: Rural Panic in Revolutionary France*, Νέα Υόρκη 1972 [*La Grande Peur de 1789*, Παρίσι 1932].

214. Για τον Hilton, βλ. Kaye, *The British Marxist Historians*. Επίσης, Hilton, *The Transition from Feudalism to Capitalism*, Λονδίνο 1976.

215. Π.χ. Christopher Hill, *The World Turned Upside Down: Radical Ideas During the English Revolution*, Harmondsworth 1975.



φύλιο<sup>216</sup>. Ο Τζωρτζ Ρουντέ (Georges Rudé)<sup>217</sup> και ο Ρίτσαρντ Κομπ (Richard Cobb)<sup>218</sup> πήγαν στα αρχεία της αστυνομίας για να βρουν ποιοι ακριβώς ήταν αυτοί που αποτελούσαν τα επαναστατικά πλήθη. Ο Ρουντέ, αναλύοντας τις ταραχές στη Μεγάλη Βρετανία και στη Γαλλία κατά το δέκατο όγδοο και τις αρχές του δέκατου ένατου αιώνα, απέδωσε καθοριστικό ρόλο στις τιμές των τροφίμων, ενώ, από την άλλη, ο Ε. Π. Τόμσον, στο, κλασικό πλέον, δοκίμιο «Η ηθική οικονομία του αγγλικού πλήθους το δέκατο όγδοο αιώνα»<sup>219</sup>, τόνισε το ρόλο των μη οικονομικών παραγόντων, όπως της ιδέας της δίκαιης τιμής η οποία απέρρεε από παραδοσιακές, προκαπιταλιστικές, αντιλήψεις περί οικονομικής δικαιοσύνης. Η σύγκρουση μεταξύ των παραδοσιακών πολιτισμικών αξιών των κατώτερων τάξεων και της αναδυόμενης καπιταλιστικής οικονομίας και του γραφειοκρατικού κράτους αποτελεί το θέμα των *Primitive Rebels* του Έρικ Χόμπσμπαουμ<sup>220</sup> και του *Captain Swing* που έγραψε ο ίδιος μαζί με τον Ρουντέ<sup>221</sup>. Είναι εμφανής η ομοιότητα αυτών των μελετών μ' εκείνες των *Annales* στην προτίμησή τους για τον προνεωτερικό κόσμο. Σημαντικές εξαιρέσεις αποτελούν τα μεγάλα συνθετικά έργα του Χόμπσμπαουμ, βιβλία που καλύπτουν την παγκόσμια ιστορία από τη Γαλλική Επανάσταση μέχρι την κατάρρευση του κομμουνισμού<sup>222</sup>. Τα έργα αυτά περιγράφουν σε αδρές γραμμές τις εξελίξεις που διαμόρφωσαν το σύγχρονο κόσμο και αποδίδουν έναν υποδοθητικό ρόλο στη λαϊκή κουλτούρα.

216. W. E. B. Du Bois, *Black Reconstruction in America: An Essay on the Role which Black Folks Played in the Attempt to Reconstruct Democracy in America 1860-1920*, Νέα Υόρκη 1935.

217. George Rudé, *The Crowd in the French Revolution*, Νέα Υόρκη 1959.

218. Από το μεγάλο κατάλογο των έργων του Richard Cobb, βλ. *The Police and the People: French Popular Protest, 1789-1820*, Νέα Υόρκη 1975· *Death in Paris: The Records of the Basse-Geole de la Seine, October 1795 to September 1801*, Οξφόρδη 1978.

219. George Rudé, «The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth-Century», *Past and Present*, 50 (1971), σ. 76-136.

220. Eric Hobsbawm, *Primitive Rebels: Studies in Archaic Forms of Social Movement in the Nineteenth and Twentieth Centuries*, Νέα Υόρκη 1963.

221. George Rudé, *Captain Swing*, Νέα Υόρκη 1968.

222. Eric Hobsbawm, *The Age of Revolution, 1789-1848*, Κλήβελαντ 1962 [*Η Εποχή των Επανάστασεων 1789-1848*, Αθήνα 1992], *The Age of Capital, 1848-1875*, Λονδίνο 1975 [*Η Εποχή του Κεφαλαίου, 1848-1875*, Αθήνα 1994], *The Age of Empire, 1875-1914*, Νέα Υόρκη 1987· *The Age of Extremes: A History of The World, 1914-1991*, Νέα Υόρκη 1994 [*Η Εποχή των Άκρων. Ο σύντομος εικοστός αιώνας, 1914-1991*, Αθήνα 1995].

Το σημαντικότερο ίσως μεμονωμένο ιστορικό έργο αυτού του ρεύματος μαρξιστικής ιστορίας που τονίζει το ρόλο της λαϊκής κουλτούρας είναι το βιβλίο του Έντουαρντ Π. Τόμσον *The Making of the English Working Class* (1963). Ο τίτλος διακηρύσσει τη θέση του Τόμσον πως «η εργατική τάξη δεν ανέτειλε σαν τον ήλιο κάποια δεδομένη στιγμή, αλλά συμμετείχε και η ίδια στη δική της διαμόρφωση»<sup>223</sup>. Σ' αυτό το βιβλίο, καθώς και στις μεταγενέστερες θεωρητικές του τοποθετήσεις, ο Τόμσον αντιπαράκειται στη μαρξιστική ορθοδοξία και στην υπεράσπισή της από στουκτουραλιστές σαν το Γάλλο φιλόσοφο Λουί Αλτουσέρ, οι οποίοι τόνιζαν τις επιστημονικές πλευρές του μαρξισμού<sup>224</sup>. Για τον Τόμσον δεν μπορεί τα κείμενα του Μαρξ να καθορίζουν μια μαρξιστική οπτική στα μέσα του εικοστού αιώνα. Κάνει διάκριση «ανάμεσα στο μαρξισμό σαν ένα κλειστό σύστημα, και σε μια παράδοση ανοιχτής έρευνας και κριτικής που πηγάζει από τον Μαρξ. Ο πρώτος ανήκει σε μια θεολογική παράδοση. Η δεύτερη είναι μια «παράδοση ενεργούς σκέψης» που έχει απελευθερωθεί από «την τελείως σχολαστική άποψη πως μπορούμε να κατανοήσουμε τα προβλήματα του καιρού μας (και τις εμπειρίες του αιώνα μας) μέσα από μια αυστηρή εξονυχιστική μελέτη κάποιου κειμένου που δημοσιεύθηκε εκατόν είκοσι χρόνια πριν»<sup>225</sup>. Ο Τόμσον παίρνει από τον Μαρξ την έννοια της τάξης και την αντίληψη πως η «ταξική εμπειρία καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό από τις παραγωγικές σχέσεις μέσα στις οποίες γεννιούνται — ή εισέρχονται δίχως να το θέλουν — οι άνθρωποι»<sup>226</sup>. Αλλά την τάξη δεν πρέπει να τη βλέπουμε σαν «μια "δομή", ή σαν μια "κατηγορία", αλλά σαν κάτι που τελικά συμβαίνει (και που μπορούμε να διαπιστώσουμε πως έχει συμβεί) μέσα στις ανθρώπινες σχέσεις»<sup>227</sup>. «Η ταξική συνείδηση είναι ο τρόπος με τον οποίο αυτές οι εμπειρίες μεταφράζονται σε πολιτισμικούς όρους: ενσωματωμένες σε παραδόσεις, σε συστήματα αξιών, σε ιδέες και σε θεσμικές μορφές»<sup>228</sup>. Ο Τόμσον απορρίπτει λοιπόν την ιδέα μιας «αρχετυπικής» εργατικής τάξης και στρέφεται, αντίθετα, σε «μια συγκε-

223. E. P. Thompson, *The Making of the English Working Class*, Νέα Υόρκη 1966, Εισαγωγή, σ. 9.

224. Βλ. E. P. Thompson, *The Poverty of Theory and Other Essays*, Λονδίνο 1978.

225. Στο ίδιο, σ. 380, 383.

226. *The Making of the English Working Class*, Εισαγωγή, σ. 9.

227. Στο ίδιο.

228. Στο ίδιο, σ. 10.

THOMPSON

ΤΑΞΗ

7

MORAL ECONOMY

κριμένη αγγλική εργατική τάξη», η οποία εμφανίστηκε μέσα σ' ένα συγκεκριμένο ιστορικό πλαίσιο. Η έμφαση στην κουλτούρα σημαίνει την εγκατάλειψη των επιστημονικών μεθόδων που αντικειμενοποιούν τις ανθρώπινες σχέσεις, προς όφελος προσεγγίσεων που θέλουν να κατανοήσουν τα ποιοτικά στοιχεία που σχηματίζουν μια κουλτούρα: εξ ου και η χρήση της λογοτεχνίας, της τέχνης, του λαϊκού πολιτισμού, των συμβόλων.

Ο Τόμσον απορρίπτει εδώ τρεις βασικές αντιλήψεις του μαρξισμού: τον προτεραιότητα των οικονομικών δυνάμεων, την αντικειμενικότητα της επιστημονικής μεθόδου, και την ιδέα της προόδου. Είναι αντίθετος στην ιδέα πως το παρελθόν είναι ένα βήμα για το μέλλον. Έτσι λοιπόν «προσπαθεί να διασώσει το φτωχό καλτσοποιό (stockinger), το λουδίτη φαλλιδιστή (cropper), τον "απρηχαιωμένο" υφαντή του χειροκίνητου αργαλειού, τον "ουτοπιστή" τεχνίτη, ακόμα και τον παραπλανημένο οπαδό της Joanna Southcott, από την πελώρια συγκατάβαση των μεταγενέστερων», παρότι «πιθανώς η εχθρότητά τους στο νέο βιομηχανικό πνεύμα να κοιτούσε νοσταλγικά προς το παρελθόν»<sup>229</sup>.

Ωστόσο, σημαντικά στοιχεία του ορθόδοξου μαρξισμού επιδιώνουν και στην προσέγγιση του Τόμσον. Στη μελέτη του, η οποία περιορίζεται στην Αγγλία, υπερασπίζεται την αντίληψη πως υπάρχει μία εργατική τάξη ενάντια στην ιδέα ενός πολύ πιο διαφοροποιημένου εργατικού πληθυσμού που σημαδεύεται από διαφορετικές εθνοτικές, θρησκευτικές και συντεχνιακές παραδόσεις. Ηρωοποιώντας κατά κάποιον τρόπο αυτή την τάξη, τη βλέπει, όπως σχεδόν και ο Μαρξ, σαν μια αριστοκρατία της εργασίας. Σημαντικοί διανοητές, όπως ο Παίην, ο Κόμπετ και ο Όουεν, η Επιστολική Εταιρεία (Corresponding Society) του Λονδίνου, και οι πολιτικές παραδόσεις του αγγλικού ριζοσπαστισμού παίζουν έτσι σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της εργατικής τάξης. Απ' αυτή την άποψη το *The Making of the English Working Class* είναι περισσότερο μια ιστορία ιδεών παρά εμπειριών. Η ταξική πάλη κατέχει κεντρική θέση στο βιβλίο. Και παρ' όλα τα πολιτισμικά συστατικά της, η πάλη αυτή έχει τις ρίζες της μέσα στο οικονομικό σύστημα<sup>230</sup>. Διαφορετικά, ο δεσμός με το μαρξισμό θα γινόταν πολύ ισχνός. Αυτό όμως οδήγησε κάποιες κριτικές να επιστημάνουν, δικαιολογημένα, πως παραμελούνται άλλες μορφές

229. Στο ίδιο, σ. 12-13.

230. Βλ. επίσης την ανάπλαση από τον Τόμσον της πληθειακής κουλτούρας στις μελέτες του που είναι συγκεντρωμένες στο *Customs in Common*, Λονδίνο 1991.

σύγκρουσης και εκμετάλλευσης, όπως αυτές που έχουν να κάνουν με τις σχέσεις των δύο φύλων<sup>231</sup>.

Στο χώρο των μαρξιστών, η ιστορική προσέγγιση του Τόμσον δέχθηκε έντονη κριτική από δύο διαφορετικές κατευθύνσεις. Από τη μια, κατηγορήθηκε από το στρουκτουραλιστικό μαρξισμό του Λουί Αλτουσέρ ως ένας «σοσιαλιστικός ανθρωπισμός» που «καυρώνει τα ουσιαστικότερα επιτεύγματα του Μαρξ — την ανάλυση των μορφών, των τάσεων και των νόμων του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής»<sup>232</sup>. Από την άλλη, μαρξιστές πολιτισμικής κατεύθυνσης υποστήριξαν πως ο Τόμσον δεν είχε ακόμα αποδεσμευθεί αρκούντως από τις ορθόδοξες θέσεις που υπερτονίζουν την αντικειμενική πλευρά των οικονομικών σχέσεων<sup>233</sup>. Του προσήψαν πως, όσο κι αν βλέπει την τάξη με όρους κουλτούρας, αυτή η κουλτούρα εξακολουθεί να αφορά σε μια βιομηχανική εργατική τάξη στην οποία αυτοί που δεν συνδέονται άμεσα με τη βιομηχανική εργασιακή διαδικασία έχουν μικρό ρόλο. Παρότι ο Τόμσον νοιάζεται να διασώσει την Joanna Southcott από τη «πελώρια συγκατάβαση των μεταγενέστερων», κι ο ίδιος γενικά παραμελεί τις γυναίκες, που τελικά δεν αποτελούσαν άμεσα τμήματα της παραγωγικής διαδικασίας όπως την εννοούσαν συνήθως τόσο σοσιαλιστές όσο και μη σοσιαλιστές.

Το *History Workshop*, το οποίο ιδρύθηκε, όπως δείχνει και ο υπότιτλος του, ως «ένα περιοδικό σοσιαλιστών ιστορικών», βασίστηκε πάνω στην προσέγγιση της εργατικής ιστορίας από τον Τόμσον αλλά πήγε πέρα απ' αυτήν. Οι μετασχηματισμοί του περιοδικού από την ίδρυσή του το 1976 μέχρι το 1995, όταν έκοψε τον υπότιτλό του (που από το 1982 είχε αλλάξει σε, «ένα περιοδικό σοσιαλιστών και φεμινιστριών ιστορικών»), ανακλούν τις θεμελιακές αλλαγές που επήλθαν στη μαρξιστική προσέγγιση της ιστορίας στη Μεγάλη Βρετανία και αλλού. Ο όρος «εργαστήριο» επιλέχθηκε σκόπιμα τόσο για να υποδηλώσει το μαρξιστικό ενδιαφέρον για την εργασία και το χώρο δουλειάς όσο και την προοπτική μιας ιστορίας γραμμένης από κοινού με ιστορικούς προερχόμενους από τους χώρους δουλειάς. Τοποθετήθηκε μέσα σε μια σοσιαλιστική και ριζοσπαστική επιστημονική παράδοση η οποία στη Μεγάλη Βρετανία ξεκινούσε από τους Hammonds και τους Webbs, περιλάμβανε

231. Βλ. Joan Wallach Scott, «Women in The Making of the English Working Class», στο Scott, *Gender and the Politics of History*, Νέα Υόρκη 1988, σ. 68-90.

232. Louis Althusser, *For Marx*, Νέα Υόρκη 1969, σ. 97 [*Pour Marx*, Παρίσι, 1977].

233. Gareth Stedman Jones, *Languages of Class*, Καίμπριτζ 1983, σ. 101-102.



τους συγγραφείς της Ιστορικής Ομάδας του Κομμουνιστικού Κόμματος, και είχε λάβει μια «τεράστια ώθηση» με τον Ε. Π. Τόμσον. Αναγνώριζε το *Past and Present*, που είχε ιδρυθεί το 1952 από μια ομάδα ιστορικών «με μια σαφή αριστερή πολιτική οπτική», ως το «καλύτερο αγγλόφωνο ιστορικό περιοδικό»<sup>234</sup>, και έθεσε στόχο να συμπληρώσει το έργο του και να του δώσει μια νέα κατεύθυνση.

Αλλά αυτό που ξεχώριζε το *History Workshop* από άλλα ιστορικά περιοδικά δεν ήταν η σοσιαλιστική του στράτευση — την οποία συμπεριφέρονταν και πολλοί από τους αρχικούς συνεργάτες του *Past and Present*, οι μισοί από την αρχική συντακτική επιτροπή του οποίου υπήρξαν μέλη του Κομμουνιστικού Κόμματος — αλλά η διακηρυγμένη του πρόθεση να σπάσει τα στενά όρια της επαγγελματικής ιστορίας έτσι ώστε «να πλησιάσει και να υπηρετήσει ένα ευρύ δημοκρατικό ακροατήριο, και όχι τον κλειστό κύκλο μιας ακαδημαϊκής ελίτ»<sup>235</sup>. Μακροπρόθεσμα ο στόχος αυτός επιτεύχθηκε πολύ μερικώς. Το εναρκτήριο άρθρο της σύνταξης του πρώτου τεύχους άρχιζε με μια επίθεση στην επαγγελματοποίηση των ιστορικών σπουδών, η οποία είχε οδηγήσει στον «εντεινόμενο κατακερματισμό» τους<sup>236</sup>, στην αναντιστοιχία τους με την πολιτική και την κοινωνία, την απώλεια της αυτονομίας τους, και στην παγίωση μιας ακαδημαϊκής κοινότητας άρρηκτα δεμένης με την καπιταλιστική κοινωνία. Το ίδιο το περιοδικό ήταν το αποτέλεσμα δέκα χρόνων στενής συνεργασίας ανάμεσα σε άνδρες και γυναίκες ιστορικούς που είχαν συγκεντρωθεί σ' ένα «εργαστήρι» στο Ruskins College, το εργατικό κολέγιο του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης. Είναι σημαντικό τόσο το ότι η συντακτική επιτροπή λειτουργούσε σαν μια συλλογικότητα που πράγματι έπαιρνε συλλογικά τις αποφάσεις, παρότι προεξήρχαν ο Gareth Stedman Jones, ο Raphael Samuel και ο Tim Mason, που είχαν ήδη σημαντικές συμβολές στην κοινωνική ιστορία, όσο και ότι οι γυναίκες αντιπροσωπεύονταν επαρκώς και στη συντακτική επιτροπή και στους συνεργάτες του περιοδικού. Απ' το πρώτο ήδη τεύχος διακηρυσσόταν η δέσμευση για μια «φεμινιστική ιστορία». Επισήμαιναν ότι όχι μόνον η παραδοσιακή πολιτική ιστορία αλλά και η εργατική και κοινωνική ιστορία είχαν εγκλωβιστεί μέσα σ' έναν «αντιφεμινιστικό ορισμό», επειδή οι γυναίκες, παρότι η εργασία τους ως «παραγωγών της εργατικής δύνα-

234. «The Attack», *History Workshop* 4, φθινόπωρο 1977, σ. 1-4.

235. Στο ίδιο, σ. 4.

236. «History Workshop Journal», *History Workshop* 1, άνοιξη 1976, σ. 1.

μης» συνιστούσε αναπόσπαστο τμήμα της εργασιακής διαδικασίας μέσα στην καπιταλιστική οικονομία<sup>237</sup>, παρέμεναν αθέατες σ' αυτές τις ιστορίες στο βαθμό που δεν εμφανίζονταν και στο δημόσιο χώρο δουλειάς.

Το ενδιαφέρον για το ρόλο των γυναικών συνέβαλε στη διεύρυνση του κύκλου ενδιαφερόντων του περιοδικού καθώς και στη διερεύνηση νέων μεθοδολογικών προσεγγίσεων. Το *History Workshop* είχε μια αντίληψη περί «σοσιαλιστικής ιστορίας», που συνδεόταν στενά με την «ιστορία της εργασίας» σε μια βιομηχανική καπιταλιστική κοινωνία. Παρ' όλον τον αναπροσανατολισμό της μαρξιστικής ιστορίας προς την κουλτούρα, οι εκδότες του περιοδικού ασπάζονταν, όπως περίπου και ο Τόμσον, τις ορθόδοξες μαρξιστικές αντιλήψεις για την ιστορική διαδικασία. Ήταν προσκολλημένοι σε μια τελεολογία που έβλεπε την ιστορία να εξελίσσεται μέσα από διαδοχικά στάδια, απ' το φεουδαλισμό στον καπιταλισμό, και στην υπέρβαση του καπιταλισμού σε μια σοσιαλιστική κοινωνία. Είναι ενδεικτικό πως το πρώτο άρθρο του περιοδικού ήταν το άρθρο του Ρόντνεϊ Χίλτον, «Ο φεουδαλισμός και οι απαρχές του καπιταλισμού»<sup>238</sup>. Η σύγχρονη κοινωνία χαρακτηριζόταν, σύμφωνα με το περιοδικό, από μια βιομηχανική παραγωγή που λειτουργούσε κάτω από καπιταλιστικές παραδόσεις και παρουσία μιας συνειδητοποιημένης εργατικής τάξης. Δινόταν ιδιαίτερο βάρος στους τρόπους με τους οποίους οι εργάτες βίωναν την εργασία κάτω απ' αυτές τις συνθήκες, αλλά οι εργάτες ήταν σχεδόν όλοι τους βιομηχανικοί εργάτες στη Μεγάλη Βρετανία του δέκατου ένατου και των αρχών του εικοστού αιώνα. Οι εμπειρίες των γυναικών τοποθετούνταν κι αυτές μέσα σ' αυτό το πλαίσιο. Σύντομα, ωστόσο, ο Raphael Samuel, ένα από τα μέλη της συντακτικής επιτροπής, άρχισε να αμφισβητεί την ταύτιση βιομηχανικής παραγωγής και καπιταλισμού, και να αναγνωρίζει το μεγάλο ρόλο που έπαιζε η μη βιομηχανική εργασία και οι παραδοσιακές τέχνες στην καπιταλιστική οικονομία του δέκατου ένατου αιώνα αλλά και το ρόλο του καπιταλισμού στους μη βιομηχανικούς τομείς της οικονομίας, και κυρίως στη γεωργία<sup>239</sup>.

Στο «10 χρόνια μετά» (1985)<sup>240</sup> οι εκδότες του *History Workshop*, ένα άρθρο της σύνταξης που υπέγραψαν οι Raphael Samuel και Gareth Stedman Jones, παραδέχονταν λάθη στις κρίσεις τους. «Το άρρητο επί-

237. Στο ίδιο, σ. 4-6.

238. Στο ίδιο, σ. 9-25.

239. «Workshop of the World: Steam Power and Hand Technology in Mid-Victorian Britain», *History Workshop*, άνοιξη 1977, σ. 6-72.

240. *History Workshop* 20, φθινόπωρο 1985, σ. 1-4.

κεντρο του ενδιαφέροντός μας ήταν η βιομηχανική εργατική τάξη, και μεγαλύτερή μας φιλοδοξία (όπως παρουσιαζόταν στο αρχικό μανιφέστο) ήταν η μελέτη του καπιταλισμού ως «τρόπου παραγωγής». «Ο φεμινισμός», προσέθεταν, «έθεσε υπό αμφισβήτηση αυτή την τελεολογία». Η τελεολογία είχε γίνει προβληματική και λόγω των δομικών αλλαγών του καπιταλισμού οι οποίες γίνονταν όλο και πιο εμφανείς στη διάρκεια της προηγούμενης δεκαετίας — αλλαγές που είχαν αποκαλύψει ταξικές σχέσεις διαφορετικές και πιο σύνθετες από κείνες που υπέθεταν προηγουμένως. Πραγματικά, η ενασχόληση του περιοδικού με τις γυναίκες πέρασε από το βιομηχανικό χώρο δουλειάς στο χώρο του σπιτιού και στην ιδιωτική σφαίρα και ενδιαφερόταν όλο και περισσότερο για τη σεξουαλικότητα. Η εκμετάλλευση των γυναικών εντάχθηκε στο ευρύτερο πλαίσιο των σχέσεων μεταξύ των φύλων. Εξετάστηκαν οι διαφορές στις δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου — ή η απουσία τέτοιων για τις γυναίκες — καθώς και ο ρόλος της βίας στον προσδιορισμό της ανδρικής ταυτότητας.

Μετά το 1980 το περιοδικό άρχισε να αφιερώνει όλο και μεγαλύτερο χώρο στο ρόλο της γλώσσας ως συστατικού παράγοντος της κοινωνικής εμπειρίας. Αν και οι συντάκτες του περιοδικού απέρριπταν την ακραία θέση της δομιστικής γλωσσολογίας που εκπροσωπούσαν οι Λακάν, Φουκώ και Ντεριντά, για τους οποίους «δεν υπάρχει εξωτερική πραγματικότητα στην οποία να αναφέρεται η γλώσσα, και γι' αυτό ούτε και διαλεκτική ένταση ούτε και αρχή αλλαγής», τόνιζαν, παρ' όλ' αυτά πως «η γλώσσα του σοσιαλισμού [...] προηγήθηκε της εμφάνισης ενός σοσιαλιστικού κινήματος»<sup>241</sup> και συνέβαλε ουσιαστικά στη διαμόρφωση αυτού του κινήματος. Η γλώσσα όμως, «αντί να υπάρχει στη δική της συντακτικά δομημένη επικράτεια», όπως επέμεναν οι δομιστές γλωσσολόγοι, «αποτελεί ένα λιγότερο ή περισσότερο συνεχές πεδίο πολιτικής λόγιοι, «αποτελεί ένα λιγότερο ή περισσότερο συνεχές πεδίο πολιτικής και ιδεολογικής πάλης», όπως υποστήριζε ο Pierre Achard στο «Ιστορία και γλωσσική πολιτική στη Γαλλία»<sup>242</sup>. Ο Μωρίς Γκοντελιέ, βλέποντας τη γλώσσα από μια πλατιά ανθρωπολογική σκοπιά, υποστήριξε ότι «τα νοήματά της ποτέ δεν εκχωρήθηκαν αποκλειστικά σε γλωσσικά συστήματα ή κείμενα, αλλά καθορίζονταν από αλλαγές στις εργασιακές διαδικασίες, στα συστήματα συγγένειας, στις κοινωνικές ιεραρχίες, και στο σύνολο των συμβολικών και υλικών μορφών μιας

<sup>241</sup> «Language and History», *History Workshop* 10, φθινόπωρο 1980, σ. 1-5.  
<sup>242</sup> Στο ίδιο, σ. 175-183.

κοινωνίας»<sup>243</sup>. Επίσης, το περιοδικό συμφωνεί με φεμινίστριες θεωρητικούς ότι το φύλο δεν είναι ένα φυσικό δεδομένο αλλά μια πολιτισμική κατασκευή που εδράζεται στη γλώσσα, ενώ βλέπει την ίδια τη γλώσσα να ανακλά την κοινωνία αλλά ταυτόχρονα και να επενεργεί πάνω της. Ός τη δεκαετία του 1990, η προσοχή ήταν στραμμένη σε μεγάλο βαθμό στη βιομηχανική Ευρώπη και Βόρεια Αμερική. Ο μη Δυτικός κόσμος εμφανιζόταν στα πρώτα τεύχη σε μεγάλο βαθμό στη σκιά ενός επεκτεινόμενου ιμπεριαλισμού· τώρα, σε μελέτες της δεκαετίας του 1990, η Λατινική Αμερική, η Αφρική και η Αυστραλία των ιθαγενών γίνονται αντικείμενα ενός πιο ειδικού ενδιαφέροντος.

Ο θατσερισμός και η κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης και των σοσιαλιστικών συστημάτων της Ανατολικής Ευρώπης (παρότι είχαν απορρίψει το λενινισμό) κλόνισαν βαθιά τις σοσιαλιστικές πεποιθήσεις των εκδοτών του *History Workshop*. Ήδη από το 1985, παραδέχθηκαν πως «η ύπαρξη ενός εργατικού κινήματος ως ένα γεωλογικό δεδομένο του τοπίου», που υπήρξε μια από τις θεμελιακές παραδοχές του περιοδικού κατά την ίδρυσή του, «δεν μπορεί να θεωρείται πια ως δεδομένη». Με οδύνη αναγνώρισαν «το διαζύγιο των σοσιαλιστικών ιδεών από κάθε έννοια λαϊκής βούλησης»<sup>244</sup>. Την άνοιξη του 1995 αφαίρεσαν αθόρυβα τον υπότιτλο «περιοδικό σοσιαλιστών και φεμινιστριών ιστορικών». Σημείωσαν πως «οι πολιτικές συνθήκες μέσα στις οποίες δουλεύουμε έγιναν σχεδόν αγνώριστες από τότε που πριν από δεκατέσσερα χρόνια [το 1981] είχαμε για τελευταία φορά αλλάξει την προμετωπίδα μας» για να συμπεριλάβουμε και τις «φεμινίστριες ιστορικούς». Δεν υπήρχαν πλέον οι συνθήκες μέσα στις οποίες οι ριζοσπάστες ιστορικοί μπορούσαν να θεωρούν τους εαυτούς τους μαρξιστές. Οι προκλήσεις του σύγχρονου κόσμου — περιβαλλοντικές, εθνοτικές, σεξουαλικές — είχαν γίνει πια τόσο σύνθετες που οι όροι «σοσιαλιστής» και «φεμινίστρια» με τις συνδηλώσεις που κουβαλούσαν δεν επαρκούσαν<sup>245</sup>.

Το περιοδικό είχε πετύχει στο στόχο που είχε βάλει να υπερβεί τα σύνορα των επιστημονικών κλάδων, αλλά αυτό ισχύει και για άλλα σημαντικά περιοδικά, όπως τα *Annales*, το *Past and Present*, το *Quaderni Storici* και το *Journal of Interdisciplinary History*. Δεν είχε όμως ιδιαίτερη επιτυχία στη γεφύρωση του χάσματος μεταξύ των επαγγελματιών

<sup>243</sup> «Work and Its Representations: A Research Proposal», στο ίδιο, σ. 164-74.

<sup>244</sup> «Ten Years After», *History Workshop* 20, φθινόπωρο 1985, σ. 1-4.

<sup>245</sup> «Change and Continuity», *History Workshop*, άνοιξη 1995, σ. iii-iv.



ιστορικών και των εξωπανεπιστημιακών. Στα μέσα της δεκαετίας του 1990 οι συνεργάτες του ανήκαν στην πλειονότητά τους είτε σε πανεπιστήμια είτε σε ερευνητικά ιδρύματα. Το ερώτημα είναι, τι έχει απομείνει από το αρχικό πιστεύω και τους αρχικούς στόχους του περιοδικού; Όχι μόνον η μαρξιστική τελεολογία αλλά και η ταξική αντίληψη που ήταν θεμελιακή για την κατανόηση της κοινωνίας και την πολιτική του πρακτική κλονίστηκαν ανεπανόρθωτα. Παρέμεινε όμως ο στόχος για ένα είδος ιστορίας που να βρίσκεται κοντά στον κοινό άνθρωπο και να του είναι κατανοητή. Παραδόξως, όσο το περιοδικό αποδεσμευόταν από τις μαρξιστικές παραδοχές, μπορούσε να πλησιάζει τις εμπειρίες των απλών ανθρώπων πιο εύκολα απ' όσο μέσα από μια μαρξιστική ερμηνεία της εργασίας και των εργαζομένων. Τελικά, εκείνο που διατήρησε το περιοδικό είναι η κριτική στάση του μαρξισμού, η διάθεση να αντιπαλέψει κάθε μορφή εκμετάλλευσης και καταπίεσης. Μορφές όμως που, αντίθετα με τον ορθόδοξο μαρξισμό, δεν τις εντοπίζει πια πρωταρχικά μέσα στο θεσμικό πλαίσιο της οικονομίας και του κράτους, αλλά τις αναζητά σε όλες τις όψεις της ζωής, συμπεριλαμβανομένων και των σχέσεων μεταξύ των φύλων.

Ο ρόλος του History Workshop στην ιστοριογραφία των δύο τελευταίων δεκαετιών δεν θα πρέπει να υπερεκτιμηθεί. Δεν ήταν παρά ένα από τα περιοδικά που σε όλον τον κόσμο ακολούθησαν μια ανάλογη κατεύθυνση. Αναγνώρισε τις οφειλές του στο *Past and Present*, αλλά εξ αρχής πήγε μακρύτερα στην κατεύθυνση της λαϊκής ιστορίας και κουλτούρας, και επιχείρησε, αν και με περιορισμένη επιτυχία, να εντάξει απλούς ανθρώπους. Ως κίνημα βρήκε μιμητές και αλλού, ιδιαίτερα στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας και στη Σουηδία. Παρόμοιες τάσεις εμφανίστηκαν σε διάφορα περιοδικά: το *Social History* στη Μεγάλη Βρετανία, το *Journal of Social History* και το *Radical History Review* στις Ηνωμένες Πολιτείες και το *Quaderni Storici* στην Ιταλία, το οποίο εγκατέλειψε την ενασχόλησή του με τους θεσμούς για να θέσει στο κέντρο του ιστορικού ενδιαφέροντος τις βιοματικές εμπειρίες ενός μεγάλου τμήματος του πληθυσμού. Το *Historische Anthropologie* που ιδρύθηκε το 1993 σε Γερμανία και Αυστρία, και το *Οντυσσέους*, που κυκλοφόρησε στη Μόσχα το 1991, είναι τα πιο πρόσφατα περιοδικά που ήρθαν να συμβάλουν σ' αυτού του είδους τις προσπάθειες.